

Skabelsen af den danske liberale drikkestil

Eriksen, Sidsel

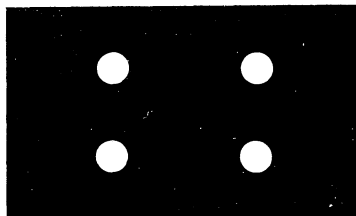
Published in:
Nordisk Alkohol Tidskrift

Publication date:
1993

Document license:
[Ikke-specificeret](#)

Citation for published version (APA):
Eriksen, S. (1993). Skabelsen af den danske liberale drikkestil. *Nordisk Alkohol Tidskrift*, (1), 3-13.

SIDSEL ERIKSEN

Skabelsen af den danske liberale drikkestil*

'There is a liberal attitude toward alcohol consumption in Denmark and the country experiences few problems with alcohol abuse. The national drinking pattern is one of frequent but temperate consumption of alcoholic beverages, mostly beer. The majority of consumption takes place in the home; initial drinking by adolescents is usually done in the presence of adults; and there is little increase in the rhythm of drinking on weekends or holidays. Alcoholic beverages, including distilled spirits, are sold in virtually all retail food outlets. There has been little variation in these patterns for years...'¹

Den danske bevidste drikkestil

Som det er illustreret i citatet fra 'The Encyclopedia of Alcoholism' er Danmark kendt som et 'vådt' og liberalt samfund i forhold til alkoholen, men samtidig er det et samfund med få alkoholproblemer, og hvor det tilmed har vist sig muligt at kontrollere alkoholforbruget uden restriktioner. Modsat har for eksempel Sverige og de andre nordiske lande stadig ifølge encyclopædien langt større alkoholproblemer, mest i forbindelse med et stort forbrug af stærke drikke — i weekenderne. I det øvrige Norden er man da også meget mere optaget af problemerne knyttet til alkoholforbruget. Frem for alt fører vore nordiske brødre en meget restriktiv alkoholpolitik karakteriseret ved alkoholmonopoler, de lægger stor vægt på alkoholistbehandling og på alkoholforskning.

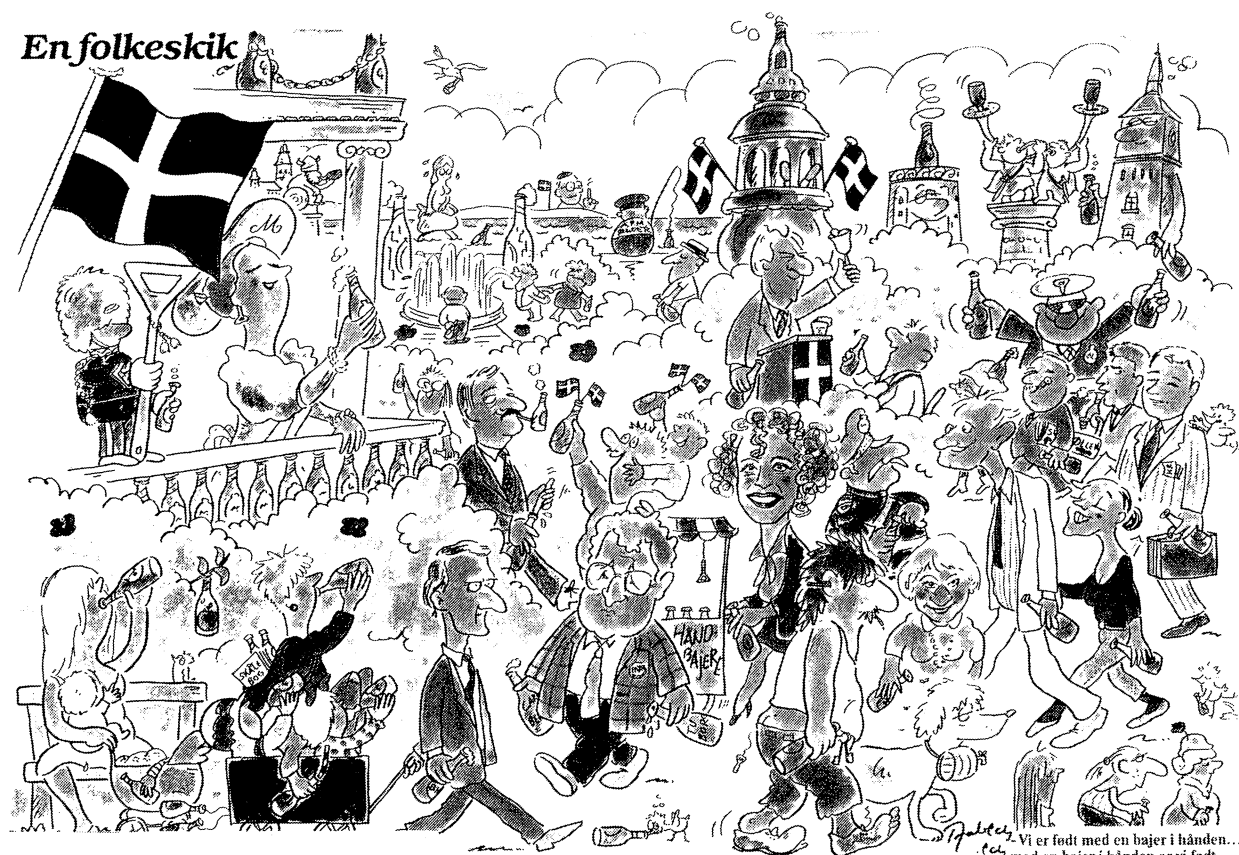
De skitserede forskelle i alkoholpolitik, i hold-

ninger til alkoholen og i alkoholproblemernes størrelse synes paradoksale, fordi de andre nordboere drikker meget mindre end danskerne. I 1984 var det gennemsnitlige årlige alkoholforbrug pr. person 3.3 liter 100 % alkohol på Island, 3.9 i Norge, 4.9 i Sverige, 6.5 i Finland og 9.9 i Danmark. På grund af det lavere alkoholforbrug og den restriktive alkoholpolitik, er de andre nordiske lande ofte kaldt 'tørre' alkoholkulturer.²

Danmark er blevet et interessant eksempel på, hvordan frihed og behagelighed i forhold til alkoholen kan forenes uden ubehagelige begrænsninger og problemer. Spørgsmålene om, 'hvordan man kan administrere en liberal alkoholpolitik' og 'om det er nødvendigt at påføre en befolkning restriktioner med alle de komplikationer, det medfører, hvis folk alligevel bedre kan styre det selv', har gjort Danmark interessant i den internationale alkoholforskning.³ For hvorfor fremtvinge en 'tør' og kedelig alkoholkultur, når en 'våd', behagelig og ikke-problematisk alkoholkultur er mulig?

Også i dansk alkoholforskning har man taget udgangspunkt i danskernes særlige drikkekultur,

* Teksten er skrevet til Kettil Bruun Society Conference i Toronto i juni 1992.

Øllet udtrykker i en dansk kontekst noget fredeligt, frit, folkeligt og fornøjeligt.
(Ill.: Svikmøllen 77. årg., 1991, af Flemming Aabech)

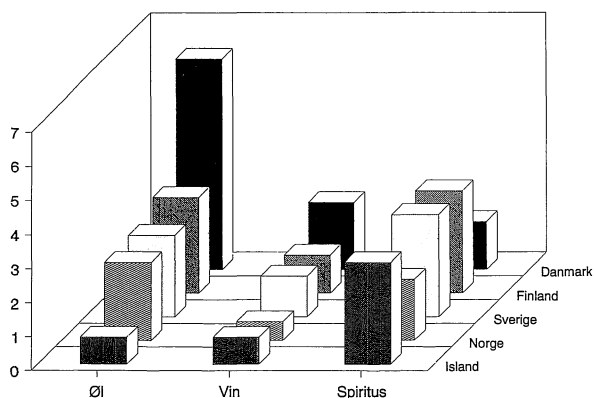
i projektet om 'Danskernes alkoholforbrugerbevidsthed'. I en dansk kontekst er begrebet 'bevidsthed' tvetydigt. Mentalitetshistorisk står begrebet for, hvordan folk i deres bevidsthed opfatter alkoholen i almindelighed, men — næppe utilsigtet — kan det også hentyde til en opfattelse af, at danskerne skulle være 'mere bevidste' i deres alkoholforbrug.⁴

Nu kan man naturligvis ikke udelukke, at danskerne faktisk er mere bevidste i alkoholforbruget — eller i alt fald, at følelsen af denne særlige bevidsthed er med til at forhindre danskerne i at skeje ud. Et eksempel er udviklingen af stereotypen 'roligan', der står for en stille, venlig og fuldstændig uskadelig 'drikkende dansker', som nyder livet med sit danske flag og øl ved fodboldkampe. Der kan ikke være tvivl om, at stereotypen om den glade og fredelige danske øldrikken 'roligan' får danskerne til at opføre sig bedre for at opfylde stereotypen, og dermed (be)vide, at han er 'en rigtig dansker'. Der kan heller ikke være

tvivl om, at det særlige danske drikkemønster med den mådelige, men hyppige alkoholindtagelse blandt almindelige mennesker skaber færre akutte alkoholkriser forårsaget af beruselse f.eks. i weekenderne. Og den ikke-fordømmende holdning til alkoholen gør utvivlsomt sit til, at danskerne ikke tager afstand fra dem, der drikker, og det gør vel i hvert fald de sociale problemer forårsaget af alkoholen mindre.

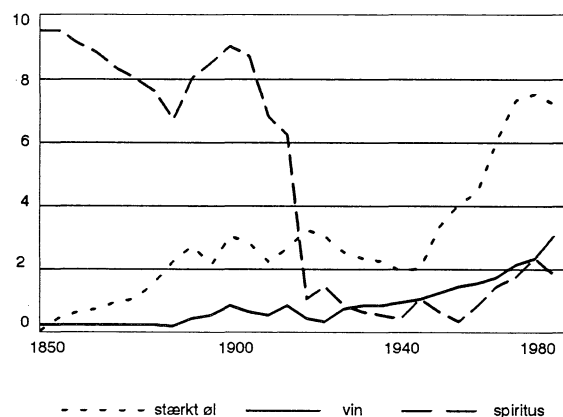
Vi kan dog ikke komme uden om det faktum, at begrebet om danskernes særlige alkoholforbrugerbevidsthed er ansvarlig for ikke alene den danske liberale alkoholpolitik, men også for det deraf følgende højere alkoholforbrug og for de dertil hørende alkoholproblemer.⁵ Som vist af bl.a. Thorkil Thorsen er der i Danmark i et langtidsperspektiv en åbenlys sammenhæng mellem alkoholrelaterede sygdomme og det totale alkoholforbrug.⁶ Og mon ikke også den liberale danske drikketil tillader, at den enkeltes alkoholforbrug blot får lov til at vokse, indtil det ikke mere

Figur 1. Alkoholforbruget målt i 100% alkohol per capita i de nordiske lande i 1979

	Øl	Vin	Spiritus
Danmark	6.2	2.0	1.4
Norge	2.3	0.6	1.8
Sverige	2.4	1.2	3.0
Finland	2.8	1.1	3.0
Island	0.8	0.8	3.0

Figur 2. Alkoholforbruget i Danmark 1850-1980, liter 100% alkohol per capita

er fredeligt og folkeligt, og i hvert fald den fysiske effekt ikke kan ignoreres længere. Da har forbruget nået et stade, hvor den enkeltes problemer også er blevet vanskeligere at løse.

For det videre studie i den særlige danske alkoholkultur skal jeg kort opstille to betragtninger:

— Hvis der er noget om begrebet 'danskernes forbrugerbevidsthed', hvis danskerne virkelig er på én gang både mere tolerante og mere ansvarlige i den måde de drikker på, og hvis deres drikkevaner derfor skaber færre problemer, da må vi spørge: Hvorfor udviklede netop Danmark af de nordiske lande sådan en attraktiv alkoholkultur?

— Hvis begrebet om 'danskernes forbrugerbevidsthed' derimod blot reflekterer en situation, hvor alkoholdiskursen, eller måden man taler om alkohol på, ikke modsvarer alkoholforbrugets hårde kendsgerninger eller måske tilmed er med til at sløre dem, må vi stille et andet spørgsmål: Hvorfra kommer begrebet om danskernes forbrugerbevidsthed i forhold til alkoholen? Hvordan kan sådan en illusion udvikle sig?

For at besvare disse spørgsmål må vi prøve at undersøge, hvordan og hvornår det danske drikkemønster begyndte at skille sig ud fra de andre nordiske landes, og mere interessant, hvordan og hvornår begrebet om den særlige danske drikkestil blev introduceret.

Udgyrret bayersk øl

Noget kunne tyde på, at den danske liberale, men bevidste alkoholkultur hænger sammen med en dansk øldrikketradition. Et højere ølforbrug tegner sig faktisk for hele forskellen i alkoholforbruget i Danmark og det øvrige Norden (fig.1).

Ser vi nærmere på alkoholstatistikken, er øllet dog et forholdsvis nyt fænomen (se fig.2). De første statistikker fra det 19. århundrede over alkoholforbruget målt i 100% alkohol pr. person pr. år viser utvetydigt, at den foretrukne berusende drik i Danmark såvel som i de andre nordiske lande var brændevinen⁷, og at brændevinsforbruget spillede en afgørende rolle som danskernes foretrukne berusningsmiddel helt frem til 1917, hvor den store brændevinsbeskatning i 1917 med ét omlagde danskernes drikkevaner væk fra brændevinen. Eksemplet er interessant, fordi forskningen hævder, at 1917-beskatningen egentlig var tilfældig, forårsaget af knaphed på korn under den første verdenskrig og et behov for øgede skatteindtægter.⁸

Ved første øjekast synes forklaringen sandsynlig. Brændevinsforbruget faldt dramatisk efter 1917 — uden brug af restriktioner og forbudslovgivning som i det øvrige Norden, og ganske langsomt blev øllet danskernes foretrukne berusningsmiddel.

Men det lyder nu underligt, at forandringerne i

det danske drikkemønster kan forklares udelukkende ved denne høje brændevinsbeskatning. Kultur forandres ikke bare fra den ene dag til den anden. Vi må spørge, hvorfor beskatningen overhovedet var mulig? Og hvorfor netop en beskatning af brændevin og ikke øllet, som bestemt også brugte korn i produktionsprocessen? Hvis årsagen alene var knaphed på korn, måtte man vel forvente en tilsvarende beskatning af øl, og den havde været ret konstant siden 1892. Og hvis brændevinsskatten var pålagt af økonomiske grunde var udbyttet nok skuffende, forbrugsnedgangen taget i betragtning.⁹ Men hvad ved vi i virkeligheden om den danske ølkultur før 1917? Ifølge god dansk tradition har danskerne altid drukket en masse, og langt tilbage i Danmarks-historien har vi haft en levende øldrikkende krukultur, som en vigtig og naturlig del af det at være dansk. Øl var ligefrem en naturlig del af den traditionelle danske måltid.¹⁰ Noget kunne dog tyde på, at dette er en sandhed med modifikationer. Enten er historien — eller alkoholstatistikken — fejlagtig.

Det er vanskeligt at måle størrelsen og styrken af ølforbruget før ølskatten i 1892. Alligevel kan man ikke være tvivl om, at baggrunden for at indføre ølskatten var, at en ny type øl — den stærkere undergærede bajerske øl — blev introduceret i Danmark i anden halvdel af det 19. århundrede.¹¹ Traditionelt dansk øldrikkeri var baseret på de svage overgærede ølsorter, som ikke tynger alkoholstatistikken.

Ganske vidst konkluderer Kristof Glamann i sin bog om 'Bryggeriets historie i Danmark', at de gamle overgærede ølsorter ikke altid var det svage hvidtøl: Overgæret øl *kunne* nå en relativ høj alkoholstyrke.¹² Men dette er ikke ensbetydende med, at det var de stærke overgærede ølsorter der stod på danskernes daglige spisebord. Og i samtiden skelnede man da også klart mellem 'det nye øl' og de gamle svage hvidtølssorter.¹³

Øllet var blevet introduceret af brygger J.C. Jacobsen på Gl. Carlsberg i 1847, og de københavnske bryggeriers produktionsstatistikker er et vidnesbyrd om, at øllet snart blev populært for både sin kvalitet — og sin styrke. Carl Jacobsen var først fremme, og bryggeriet Carlsberg opretholdt en førende stilling på ølmarkedet, skarpt fulgt af sønnen Carl Jacobsen på Ny Carlsberg og Tuborgbryggeriet.¹⁴ Det bajerske øls udbredelse kulmi-

nerede umiddelbart før den første ølskat i 1892, hvor forbruget af det undergærede øl nåede alarmerende højder.¹⁵

Øllet var synligt overalt. Det nye øl erstattede ganske enkelt de svagere undergærede ølsorter og blev endog en del af den daglige drik i byernes arbejderklasse. I 1879 blev det tilmed en del af arbejderne gratis fortæring på arbejdspladserne.¹⁶ Den danske statistiker Marcus Rubin viste i 1884, hvordan arbejderne i København var blevet afhængige af det undergærede øl. Han fæstede sig særligt ved ølprisen. Selv hvis arbejderne var tilfredse med tre pletter undergæret øl og aldrig drak brændevin, var det stadig dyrere end en hel pot brændevin og en flaske svagt øl drukket sammen 'som i gamle dage'. Det dyre undergærede øl gjorde det efter Marcus Rubins mening meget lettere at drikke sig ikke bare beruset, men også fattig.¹⁷ Og i 1893 konstaterede afholdsbevægelsen, at mange, som tidligere aldrig havde smagt alkohol, mens den var tilgængelig i 'brændevinsformen', nu med øllet havde vænnet sig til at drikke berusende drikke til daglig. Afholdsfolkene tilføjede dog undrende: 'Måske skaber øl ikke store drankere, men det har gjort alkoholnydelsen til en meget mere udbredt vane end brændevinsdrikkeriet.'¹⁸ Afholdsbevægelsen påpegede dermed klart, at det nye ølprodukt var med til at øge og udbrede ølkonsumtionen og at det derfor nødvendiggjorde en massiv afholdsindsats.

Brygger Jacobsens afholdsprojekt

Som den førende brygger af bajersk øl fulgte J.C. Jacobsen nøje virkningen af det nye øl, skønt det han så dog ingenlunde fik ham til at stoppe produktionen. Så tidligt som i 1884 holdt han et ideologisk videnskabeligt foredrag om øllet i *Videnskabernes Selskab*, og her argumenterede han for, at hans øl ikke kunne forårsage alkoholisme:

Det er fremdeles en Kjendsgjerning, at det bayerske Øl, selv hvor det drikkes i Overmaal, som i Baiern, ikke er berusende, thi man ser der saa godt som aldrig berusede Folk paa Gaden, og Drankersygdomme ere ligeledes saa godt som ukjendte. Dette synes at være et tilstrækkeligt Bevis paa det aldeles ugrundede i den Frygt, som jævnlig høres, for at bayersk Øl ogsaa skal fremkalde Alkoholismus. Man synes at glemme den fra Medicinen vel bekjendte Erfaring, at en Drik, der virker som en Gift, naar den nydes koncentreret, er aldeles uskadelig, om den end nydes i større Mængde, naar den indtages

i tilstrækkelig fortyndet Tilstand. Spørgsmaalet er altsaa, om Alkoholen er tilstrækkelig fortyndet i det bayerske Øl, og derpaa giver baierns Erfaring det Svar, at den sædvanlige Styrke af c. 4 pCt. i det bayerske Øl ikke fremkalder Alkoholismus [henvisning til lægekongres]. Naar nogle imidlertid er af den Mening, at det bayerske Øl dog er mere spirituøst end nødvendigt, og at det vilde være ønskeligt, at det blev brygget lettere, bør det bemærkes, at de af den østerrigske "Forening mod Drukkenskab" offentliggjorte statistiske Oplysninger have paavist det fejlagtige i denne Mening. Disse Oplysninger have nemlig godtgjort, at Nydelsen af Brændevin, som var aftagen i de østerrigske Lande, efter at det bayerske Lagerøl var bleven den almindelige Drik, atter er tiltagen i de senere Aar, efter at den ubemidlede Klasse har maattet tage til Takke med det billigere og lettere "Abzugbier" (som knap indeholder 3 pCt. Alkohol), fordi den forhøjede Ølskat fordyrede Øllet saa meget, at mange ikke havde Raad til at nyde det gode "Lagerøl".

Det var med andre ord Jacobsens ide, at øllet helt skulle udkonkurrere den langt stærkere — og farligere brændevin. Blev øllet for dyrt, som f.eks. gennem den påtænkte ølskat, ville denne øllets gunstige funktion helt forsvinde. Det bayerske øl havde efter Jacobsens mening fundet nøjagtig den rette alkoholprocent. Stærkt og billigt nok til at være en værdig konkurrent til brændevinen og svagt nok til at være sundere end brændevinen:

Den Kjendsgjerning bestyrker den Overbevisning, at man ved Produktion af Lagerøl har truffet det rette Forhold af Alkohol, i det mindste for den arbejdende Klasse, idet baierns Exempel viser, at dets Gehalt af 4 pCt. Alkohol ikke er for stor, og Østerrigs Erfaring viser, at denne Gehalt ikke kan være mindre, naar Øllet skal opfylde sin vigtige Mission at fortrænge Brændevinsdrikken.

For at dette skal opnaas, maa det bayerske Øl imidlertid leveres saa billigt, at det kan blive den daglige Drik for alle, og det er i den Henseende en glædelig Erfaring man har gjort hos os, at den billige Pris, hvortil dette Øl i de seneste Aar, som Følge af Konkurrencen, leveres her i Danmark, i høj Grad har forøget Forbruget heraf, i Særdeleshed paa Landet, hvor det tidligere var alt for indskrænket til at kunne modarbejde Brændevinen.

Naar De nu kaste et Tilbageblik paa Ølbrygningsens Standpunkt for 50 Aar siden og sammenligne dette med det Trin, hvorpaa denne Industri nu staar, ville De vist nok finde, at Fremskridtet er overordentlig betydeligt i alle Retninger. De kunde imidlertid tillige have set, at ethvert større Fremskridt har været Frugten af ny Opdagelser paa Naturvidenskabernes Område, navnlig paa Kemiens, Fysiologiens og Fysikkens, og at det saaledes er disse Videnskabers Udvikling i vore Dage, som man har at takke for Brygnings-Industriens store Fremskridt.¹⁹

Bryggeindustriens største udfordring var at frelse danskerne fra brændevinen. For brygger Jacobsens afholdsprojekt var det derfor vigtigt at pro-

ducere en både god og billig øl til det danske folk!

Det er absolut muligt at forklare faldet i brændevinsforbruget efter 1880 som et resultat af det nye undergærede øls succes. Målt i 100% alkohol modsvarede et fald i brændevinskurven en stigning i ølkurven. Da der var tale om at beskatte øllet i 1891, måtte bryggerne for enhver pris søge at undgå dette. De kastede sig ivrigt ud i debatten og talte for øllet frem for brændevinen.²⁰ Bryggernes argumenter forhindrede dog ikke indførelsen af en beskatning af øllet — dog kun øl over 2 1/4 % alkoholprocent, d.v.s. de overgærede gamle hvidtølssorter gik fri, mens de nye — og mente man farligere — bayerskølssorter måtte bøde.

Forsøgene på at markedsføre øllet som et sundt erstatningsprodukt for brændevinen blev modtaget med ekstrem mistro i afholdskredse.²¹ Allerede i 1884 fastholdt afholdsfolkene, at det undergærede øl ikke bare var en erstatning for, men også et supplement til brændevinen. Og så var afholdsfolkene absolut ikke uvidende om de kommercielle interesser, der lå bag Jacobsens afholdsinteresse.²² 'Lur Ølbryggeren! Han ved, hvordan Madposen skal skjæres. Bare han kunde faa Folk indbildt, at Bayerskøl var sundt og nærende... saa gik det vel'²³ Ifølge afholdsbevægelsen var brygger Jacobsens projekt dybt problematisk, fordi han fik folk til at tro — eller i alt fald havde let ved at få sine kunder med på sine gode intentioner. De udvalgte derfor Jacobsen og Carlsberg som yndlingsoffer i kampen mod alkoholen.

Afholdsbladene opfordrede gang på gang til at bekæmpe bryggerens livsværk, men helt uden beundring for ham var de dog ikke. Blot ville de have foretrukket, om Jacobsen havde brugt sin begavelse og bemærkelsesværdige handlekraft på mere samfundsnyttige foretagender.²⁴

Afholdsbevægelsen og Jacobsen var nemlig relaterede på mere end én måde. Begge var skabt ud af den samme moderniseringsproces i opbygningen af det nye massesamfund. Og begge troede på videnskabens fremskridt og betydningen af det enkelte menneskes eget initiativ og virkekraft.

Brygger J.C. Jacobsen var asketisk i sit eget liv, og han byggede sin fremgang på egen indsats og opofrelse for sagen, og frugten af indsatsen skulle være til glæde ikke alene for ham selv, men for hele landet. Jacobsens 'forbedring' af danskernes drikkevaner — og danskerne — var kun mulig på grund af hans nye og gode videnskabelige opda-

gelser. Tilmed var han politisk liberal og patriot, og dedicerede sit øl til det Kgl. danske Hof.

Jacobsen og Carlsberg brugte også de samme begreber. Han kombinerede begreber som 'folket', 'danskhed', 'kultur', 'dannelse', 'frihed' og 'demokrati' ind i sit eget afholdsprojekt. Disse begreber havde Jacobsen — ligesom afholdsfolkene — lånt fra grundtvigsk-folkelige kredse i samfundet, som netop omkring århundredskiftet havde et halvmonopol på at definere dansk kultur. Ved at bruge disse begreber gjorde Jacobsen sit ølprojekt til en del af danskernes store projekt om at skabe et godt samfund. Da Jacobsen døde i 1887, testamenterede han bryggeriet til ære for det danske folk til Carlsbergfondet til fremme af kunst, litteratur og videnskab. Gennem øldrikkeriet blev danskerne gjort til støtter af kultur og videnskab.²⁵

Og den danske bondebevægelse fulgte bryggerne. Under folketingsdebatten om ølskatten i 1889/90 benyttede de begreber om frihed og demokrati som argumenter mod ølskatten. Sådan en skat ville blive en ny byrde pålagt de frie og demokratiske bønder af landets konservative gods-ejerregime. De ville betragte det som en politisk provokation, hvis det konservative regime ville bruge sine i samtiden velkendte 'blå gendarmer' ikke blot til at undertrykke bønderne politisk, men også til at undertrykke deres drikkevaner.²⁶

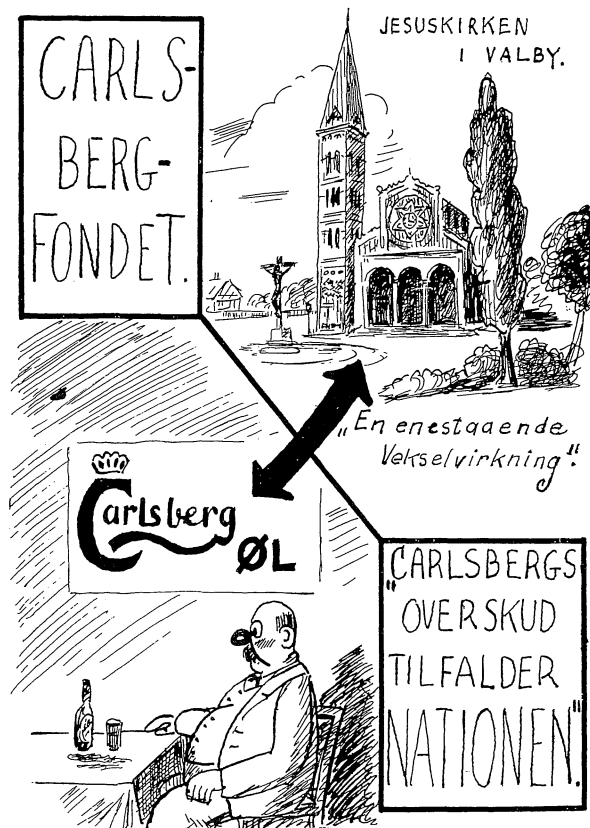
Afholdsbevægelsen søgte strategisk at imødegå bøndernes argumenter. Ifølge afholdsfolkene var alkoholen en byrde, der var pålagt folket af borgerskabet for at undertrykke deres demokratiske opposition.²⁷ Hvis bønderne skulle være virkelig frie, skulle de droppe det nye øl:

Vi venstrefolk må være ædru, når vi drikker øl. Der er andre bryggerier i landet end Carlsberg, og der er svagere ølsorter end de alkoholiske. Vi ruinerer ingen ved at berøve vor modstander vor støtte. Vi vil blot holde op med at bidrage til vor egen ruin ... Ikke mere Carlsberg!²⁸

Det lykkedes som bekendt ikke for koalitionen af bryggere og bønder at forhindre 1892-skatten, men et fundament var lagt for senere succes.

Øllets image

Gennem et målrettet arbejde og med forståelse i befolkningen formåede bryggeindustrien med Carlsberg i spidsen at afproletarisere øllet, gøre

Provokerende var ikke mindst Carlsbergfondets engagement i opførelsen af museer og kirker. Kladde til en plakate ca. 1930.

det til en attraktiv drik og sætte bryggeindustrien på linie med danskernes andre store bedrifter. Vi møder eksempelvis nogle ret bramfri formuleringer om Carlsbergbryggeriernes selvforståelse og strategi i en mindepejce fra 1913 over brygger Carl Jacobsen, Carlsberg, og forfattet af dansk-amerikaneren Max Henius:

I ... intend to show you that there is good reason for being proud of that country and its achievements in the brewing trade, in art, in science, and in the promotion of temperance.

Bemærkelsesværdigt er det, at bryggeindustriens fremskridt blev sidestillet med samtidens afholdsinteresser. Men dertil illustrerede Henius, hvordan Danmark altid havde været et liberalt øldrikkeland:

You know that, according to the latest theories, the cradle of the great Teutonic race, embracing today most of the great nations of the world, Germany, Austria, England, and the United States, with the Scandinavian countries, the Netherlands, and Switzerland thrown in, and a liberal sprinkling elsewhere, stood along the shores of the Baltic and German oceans, that

is, in what is today Denmark and adjoining coasts, and since beer was the favourite drink, when this race first appeared in history — and the myths and legends carry its use beyond the limits of history — perhaps beer also originated in the same regions.

Øllet var efter Henius' mening en del af det at være dansk, mens brændevinen var noget nyt og udansk. Ved at brygge godt øl byggede Carlsberg med andre ord på god gammel dansk kultur:

You see then, there is a certain historical or sociological interest attaching to Danish beer. And of late years the sociological interest has once more become prominent, though in a very different way, due to a beverage the ancients did not know — distilled spirits. During the early half of the last century the Danes were great drinkers of spirits ...²⁹

Opfindelsen af den urgamle danske øldrikkeskik blev en vigtig faktor i at styrke og legitimere den moderne øldrikketradition — også selvom den ignorerede det faktum, at produktet havde ændret karakter.

I sin promovering af øllet og under indtryk af truende restriktioner under første verdenskrig fik bryggerne — uventet — støtte fra en helt ny folkelig bevægelse i Danmark, 'Den personlige Friheds Værn', som i den personlige friheds navn og i foreningens tidsskrift *'Sund Sans. Mod Tvangsstyre. For personlig Frihed'*, forsvarede retten til at nyde øl. Foreningen støttede endog historieforskning i dansk øltradition. Aage Welblund og A.G. Hassø publicerede en artikelserie om 'Gamle danske Landevejskroer' og udbredte dermed kendskabet til en urgammel, men i folket relativt ubemærket side af dansk kultur. Landevejskroer havde altid, men især siden kong Kristian II's forordning af 1522 været udbredt over hele landet. Og at true dette netværk af kroer, danskens naturlige samlingssted, ville være at true en naturlig del af dansk identitet. Artikelserien blev siden udgivet som bog.³⁰ Historien var dermed med til at skabe den 'våde' danske alkoholdiskurs.

Danske afholdsfolk som øldrirkere!

Afholdsbevægelsens kritiske holdning til det undergærede øl var sammen med regeringens fiskale behov den udslagsgivende faktor bag den første ølskat i 1892 på øl med en vægtprocent på mere end 2 1/4 %. Skatten medførte umiddelbart et fald

i forbruget på 20 %.

Men lige siden starten af afholdsbevægelsen havde det faktisk været vanskeligt at definere præcist, hvad afholdsfolk måtte drikke. Helt undvære de ufarlige og ikke-berusende hvidtølssprodukter havde folk nok vanskeligt ved — især på landet. Ingen kunne naturligvis forbyde brugen af ikke berusende drikke, men præcist hvor meget alkohol en drik måtte indeholde for at være 'ikke-berusende' var stedse problemet.

Derfor besluttede en stor del af afholdsbevægelsen, at den nye skattergrænse på øl på de 2 1/4 % (vægt) ville være en simpel og fast grænse, som fortsat ville tillade brugen af de almindelige 'ikke-berusende' svage hvidtølssorter under 2 1/4 % som en del af kosten.

1892-ølskatten betød imidlertid en splittelse i afholdsbevægelsen. Majoriteten, dvs. Danmarks Afholdsforening, fulgte den nye skattegrænse. Men Independent Order of Good Templars (I.O.G.T.) blev delt på spørgsmålet i og med stiftelsen af en ny orden, 'Nordic Independent Order of Good Templars' (N.I.O.G.T.), og kun denne nye orden tillod sine medlemmer at drikke det svage øl. Organisationen voksede sig hurtigt større end den gamle I.O.G.T. Og medlemmerne drak derfor masser af det tynde øl ud fra devisen, at 'hvis du må drikke øllet, så må du drikke øllet'. Derfor blev N.I.O.G.T. smidt ud af den internationale Good Templar-orden. Men øllet blev til stadighed et yndet diskussionsemne i danske afholdskredse.³¹

Bryggerne udnyttede situationen. Omkring århundredskiftet lykkedes det for Carlsberg at producere en undergæret øl med mindre end 2 1/4 % alkohol, dvs. inden for hovedparten af den danske afholdsbevægelses grænse.

På denne måde lykkedes det for Carlsberg og de andre bryggerier at finde et lovende marked blandt afholdsfolk — og det var de med Max Henius' formulering meget stolte af:

Strange to say — at least strange to us who are accustomed to the fanatical anti-drink movement in this country — these low alcohol beers are not generally opposed by the temperance people of the country. On the contrary, they frequently use them and allow them to be sold in the 'temperance houses' or [temperance] "inns" where people gather for social entertainment.

I 1913 konkluderede Max Henius, at denne øltype var blevet den mest populære i Danmark. Trin for

trin lykkedes det Carlsberg at få afholdsfolkene med på den med den gamle danske tradition for øldrikkeri.³²

Og så skiftede Henius argument. Han distancerede sig selv fra 'den gamle stærke overgærede øl', som han nu beskrev som lige så farlig som brændevinen, modsat Carlsbergs nye helt lette og svage bajerskølssorter:

There was some beer brewed, but it did not amount to much. It was a top-fermented kind, similar to English porter, rather heavy in alcohol, but the common drink of the people was 'snaps'.

og:

The modern Danish lager beers are much lighter in alcohol than the older top-fermented kind, and have crowded the latter to the wall.

Det var den helt modsatte argumentation af den, J.C. Jacobsen havde brugt i 1884, hvor Jacobsen hævdede, at det gamle overgærede øl var *svagt*, og at det derfor var nødvendigt at lave en *stærkere* 4 % øl for at udkonkurrere brændevinen. Nu skulle danskerne pludselig drikke det nye *svage* undergærede øl for at udkonkurrere det gamle og *stærke* overgærede øl!

Alligevel mente Henius, at endnu i 1913 havde det nye svage undergærede øl som sådan endnu ikke fået den rolle som dets afholdskvaliteter ifølge Carlsberg berettigede det til. Folk drak stadig store mængder af brændevin! Carlsberg intensiverede derfor arbejdet for at få brændevinen beskattet lige så hårdt som øllet:

If beer is the best antidote for strong drink, and the tax-free beers are so popular, why, you would ask, has the consumption of spirits not diminished more substantially, and why has not beer consumption increased more? The answer is that the system of taxation in force has given ardent spirits an artificial support and to that extent hampered the progress of temperance.

Og som et argument for at undgå en ny generel ølskat udnyttede Carlsberg det paradoks, at majoriteten af den danske afholdsbevægelse nu støttede de svage undergærede ølssorter:

It is interesting to note that the manufacture of low-alcohol, tax-free beers has to a considerable degree been looked upon favourably by temperance workers. The leaders of the movement realized that in the fight against intemperance in the use of alcoholic beverages it was of great importance to get a beve-

rage that could take the place of the strong drinks. For that reason many temperance people were friendly toward the efforts to manufacture a type of beer that was at once palatable and contained but little alcohol.

Og for Carlsbergs 'afholdsprojekt' var det mest lovende, at danskerne drak deres øl på en civiliseret måde. Max Henius fremhævede afholdshjemmene. Ifølge Edwin A. Pratt: 'Licensing and Temperance in Sweden, Norway and Denmark' kaldte Carlsberg den nye danske kontrollerede og civiliserede drikkestil for 'Københavnersystemet', næsten som en ækvivalent til det velkendte svenske Göteborgsystems alkoholmonopolsalg.

The Copenhagen System as organized by the temperance societies of the city, is based primarily upon that principle of recognizing light beers as temperance drinks, but it goes much further than that. It recognizes also the social instincts of our common humanity.

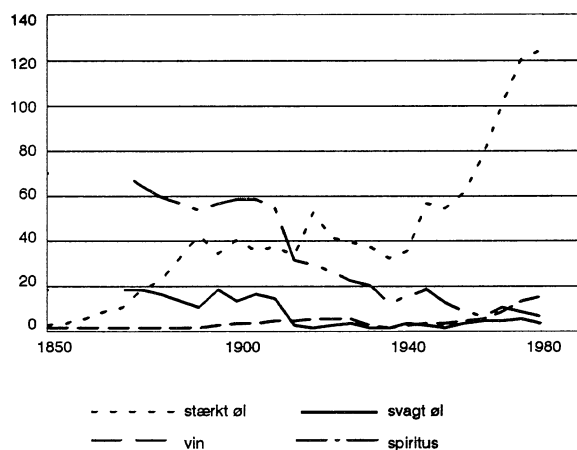
Göteborgssystemet tog ikke hensyn til 'the social instincts of our common humanity', og det var ifølge Carlsberg og de civiliserede danskere hovedproblemet:

The failure to do this constitutes one of the weakest features in the Gothenburg system, especially as enforced in Norway. The Bolag and Samlag drinking bars are avowedly simply places where men can go to satisfy the purely physical sensation of thirst. With the sole exception of the money payment, they perform just the same role for their patrons that the water trough in the street does for horses and cattle. Men come in, get their drink, swallow it off, and are then expected to go their way, just as the horses and the cattle move on from the trough as soon as they have had their fill. In Norway there is even a great reluctance to provide seats, lest the men may be tempted to stay and talk to one another, and in both countries the hours of closing are abnormally early.

'Københavnersystemet' gav derimod på samme tid både en mere fornøjelig, civiliseret og ikke mindst sund ølkultur i afholdshjemmene:

Unlike the Gothenburg System, the Copenhagen System sees in human beings something more than purely physical or animal wants, and it aims at providing establishments where a maximum of possible social enjoyment can be obtained, with the help, not merely of aerated waters, but also of light (weak) beers of the kind already described. Hence the establishments known under a name, which, literally translated, means "Abstinance Homes"... So far has the movement spread that, although it was started only so recently, there is now an *Afholdshjem* or a "Temperance Home" on the lines here indicated in a large number of towns throughout Denmark.... The

Figur 3. Alkoholforbruget i Danmark 1850-1980, liter per capita om året

Forbruget af alkoholiske drikkevarer i liter: Svagt øl under 2 1/4 % vægt, undergæret øl, vin og spiritus. I det lange løb var det ikke det svage øl, men øl som sådan der blev danskernes foretrukne nationaldrik. Grafen viser, hvordan de svagere ølsorter langsomt blev erstattet af de stærkere undergærede ølsorter som hovedberusningsmidlet i Danmark.

bottles you find on the table are the tax-free beer with less than 2 1/4% alcohol. The sign under the clock states that the inn closes at 12 o'clock, while the other one in the rear contains the legend: "No strong drinks sold here."

Det svagere undergærede øl var med andre ord Carlsbergs og det danske folks fælles løsning på alkoholproblemerne.

Der kan ikke være tvivl om, at Carlsberg virkelig var i stand til at få danskerne til at tro, at de alene forstod at bruge alkoholen — særlig i form af det undergærede øl — på en behagelig og problemfri måde. Derved lykkedes det for Carlsberg at skabe baggrunden for begrebet om 'Danskernes forbrugerbevidsthed'.

1917-skatten på brændevin lå på bemærkelsesværdig vis i forlængelse af Carlsbergs oprindelige idé om at holde øllet billigt og attraktivt for det danske folk. Den viste, hvor succesfuldt bryggerne havde arbejdet for at fremme øllet som 'sundt', og det ikke bare i den danske offentlighed. Argumentet trængte også langt ind i de politiske cirkler!

Var 1917-brændevinsskatten en opportunistisk alliance mellem bryggeindustrien og afholdsbe-

vægelsen? Særlig den øldrikkende del af afholdsbevægelsen støttede brændevinsskatten som et hovedinstrument til at reducere alkoholforbruget i samfundet. Mens den lille ikke-øldrikkende del af afholdsbevægelsen dog fastholdt den konsekvente linie, at kun arbejdet mod et egentligt alkoholforbud i Danmark på lang sigt ville løse landets alkoholproblemer.

Ingen tvivl om at den hårde brændevinsbeskatning i 1917 gjorde øllet meget mere attraktivt i pris. Folk drak nu mere øl end brændevin, og da øllet var svagere, faldt det totale alkoholforbrug.

Skatten på brændevinen sammen med afholdshjemmene og de lokale forbudsbevægelser,³³ skabte en 'tør' generation med en forsigtig og bevidst øldrikkestil. Den 'tørre' periode ophørte med den 'tørre' generation i 1930'erne og 1940'erne. Efter anden verdenskrig blev de lyse undergærede ølsorter umærkeligt udskiftet med de stærkere undergærede ølsorter, når danskerne skulle nyde øl. På den måde blev det ufarlige og folkelige danske øl til danskernes foretrukne berusningsmiddel.

NOTER

1. Robert O'Brien & Morris Chafetz (ed.): The Encyclopaedia of Alcoholism, Facts on File Publications. New York 1982
2. Robin Room: The impossible Dream? — Routes to reducing Alcohol Problems in a Temperance Culture. Journal of Substance Abuse 4(1992): 91-106
3. Juha Partanen: Tolerans som ideologi. Reseanteckningar från Danmark. Alkoholpolitik — Tidskrift för nordisk alkoholforskning 5(1988): 3, 185-193
4. Knud-Erik Sabroe: Alcohol Consumer Consciousness. A social psychological perspective on alcohol. Institute of psychology, University of Aarhus 1988
5. Kulturelle forskelle ændrer næppe de fysiske virkninger af alkoholen. Se Robin Room: Alcohol and Ethnography: A Case of Problem Deflation. I: Current Anthropology Vol. 25:2, 1984, pp. 169-191
6. Jógvan Petersen & Thorkil Thorsen: Alkoholforbrug og levercirrhosedødelighed. Alkohol- og Narkotikarådets Skriftserie 4. København 1985; Thorkil Thorsen: Hundrede års alkoholisbrug. Alkoholforbrug og alkoholproblemer i Danmark. Alkohol- og Narkotikarådet, København 1990; Johannes Nielsen & Kurt Sørensen: Alkoholpolitik. Alkoholforbrug, alkoholpriser, delirium tremens og alkoholisme som dødsårsag. Ugeskrift for læger 2/5 1977, ss. 1089-1095; Anders Milhøj: Sammenhængen mellem det totale alkoholforbrug og antal dødsfald af alkoholrelaterede sygdomme analyseret ved tidsrækkeometoder. I: Leif Spange Mortensen (red.): Symposium i

anvendt statistik Århus 26.-28. Januar 1987

7. W. Scharling & V. Falbe-Hansen: Danmarks Statistik II, s. 688-689. København 1887. Industrielle destillerier og en effektiv indsats mod hjemmebrænding stoppede hjemmebrændingen i begyndelsen af 1840'erne; Lars Rumar: Jordbrug og brændevinsbrænding I-II. Erhvervshistorisk Årbog. Meddelelser fra Erhvervsarkivet XVII, vol. 1966. Universitetsforlaget, Aarhus 1967, ss. 7-95; *ibid.*, vol. 1967, 1967, ss. 46-131; Samme argument i: Vagn Greve: Da danskerne opgav hjemmebrændingen. Alkoholpolitik, 1(1984): 1, 24-29; Johannes Nielsen & Kurt Sørensen: Alkoholpolitik. Alkoholforbrug, alkoholpriser, delirium tremens og alkoholisme som dødsårsag. Ugeskrift for læger 1977, 1089-1096; Børge Bech: Dansk Alkohol Statistik, Talmæssige oplysninger om Brug og Misbrug. København 1981 (4. udg.) og 1986 (5. udg.) Anders Milhøj: Sammenhængen mellem det totale alkoholforbrug og antal dødsfald af alkoholrelaterede sygdomme analyseret ved tidsrækkeometoder. I: Leif Spange Mortensen (red.): Symposium i anvendt statistik Århus 26.-28. Januar 1987; Milhøj bruger Jens Warming: Haandbog i Danmarks Statistik, København 1913, s. 300. Det er absolut muligt, at det virkelige forbrug var højere, da bedre produktionsteknik betød, at der kunne produceres forholdsvis mere pr. beskattet produktionsenhed. V. Falbe-Hansen & W. Scharling: Danmarks Statistik. Bd. IV, Forfatnings- og Forvaltningsforhold. Valgstatistik Finansstatistik, København 1880, s. 338. Se Harald Westergaard: Drikfældigheden i Danmark og Midlerne derimod, med henblik paa Forholdene i Sverige og Norge, særlig Göteborgssystemet. Foredrag ved det nordiske Nationaløkonomiske Møde i Kjøbenhavn 1888, København 1888, s. 9f.; Henrik Fode: Liberalisme og frihandel 1814-1914. Dansk Toldhistorie 1989, 321

8. Jógvan Petersen: Dansk Alkoholpolitik — et æterisk begreb i forandring. Alkoholpolitik. Tidsskrift för nordisk alkoholforskning 3(1986): 4, 200-205; Carl-Axel Nielsson: 'Det danske system' i 1920-talets förbudstid. I: Ekonomisk-historisk Vingslag. Festskrift tillägnad G. Fridlitzius och L. Jörberg, Lund 1987; Thorkil Thorsen: Da Danmark blev ædrueligt. Alkoholpolitik. Tidsskrift för nordisk alkoholforskning 5(1988): 4, 209-219

9. Hans Chr. Johansen: Danmark i Tal. Politikens Danmarks-historie bd. 12, 1990, s. 125

10. Frederik Troels-Lund: Dagligt liv i Norden i det seksten-de Aarhundrede, Vol. V., København 1908, s. 10; 14; 125-135

11. Inge Bundsgaard & Sidsel Eriksen: Hvem disciplinerede hvem? En kommentar til Poul Porskær Poulsens artikel: Afholdsbevægelsen som disciplineringsagent. I: Fortid og Nutid. 33(1986): 55-69

12. Kristof Glamann: Bryggeriets Historie i Danmark indtil Slutningen af det 19. Århundrede. København 1962, s. 60

13. Bl.a. ved førstebehandling af lov om Ølskat m.s. 23/3 1891. Rigsdagstidende. Forhandlinger paa Folketinget. 43de ordentlige Samling 1890-91, s. 5515f

14. Birgit Nüchel Thomsen: Industrielle foretagere på Tørborg 1873-1885. Kilder og studier, København 1980, s. 50

15. Rigsdagstidende. Forhandlinger paa Folketinget. 43. or-

dentlige Samling 1890-91, III, 1891, s. 5526

16. D. Yde-Andersen: Arbejderne — første slægtled. I: Axel Steensberg (red.): Dagligliv i Danmark i det nittende og tyvende århundrede. bd. 2. København 1964, ss. 560-563

17. Marcus Rubin: Undersøgelse om Konsumenten i Kjøbenhavn 1882; Marcus Rubin: Bayersk Øl. I: Politiken 5/11 1884. Her citeret fra Den danske Good Templar Tidende 15/11 1884, s. 60ff

18. Øl og Brændevin. I: Nordisk Good-Templar 15/4 1893, ss. 269-270

19. J.C. Jacobsen: Bryggeri-Industriens Fremskridt i de sidste halvtredsindstyve Aar. Den tekniske Forenings Tidsskrift 1884, ss. 137-143

20. Bl.a. Ph. W. Heyman: Øl og Brændevin i deres indbyrdes Forhold, ca. 1892

21. Fx Vald. Holm: III. Kjærlighed. Nordisk Good-Templar 1/3 1894, ss. 185-189

22. Øl og Brændevin. Nordisk Good-Templar 15/4 1893, ss. 269-270

23. Efterretninger. Totalafholdsbladet 30/10 1884, s. 350

24. — s: Brygger J.C. Jacobsen. Dansk Afholdsblad 1887, s. 143

25. Kristof Glamann: Bryggeren. Jacobsen på Carlsberg. København 1990

26. Viggo Bjørnbak i Folketinget 14/11 1889. I: Rigsdagstidende. Forhandlinger paa Folketinget. 42de ordentlige Samling 1889-90, 1890, s. 1081

27. Sidsel Eriksen: Det andet Stavnsbånd. Et lokalstudie i Thisted afholdsforenings ideologi og arbejde for at forandre mennesker og samfund. I: Historie. Jyske samlinger. vol. 4. Århus 1991, ss. 529-588

28. Væk med Carlsbergøllet! Totalafholdsbladet 4/6 1885, s. 185

29. Pjecen blev trykt til minde om brygger J.C. Jacobsens søn Carl Christian Hilman Jacobsen. Max Henius: Danish Beer and Continental Beer Gardens. Illustrated lecture by Dr. Max Henius at the Annual Convention in Atlantic City, N.J. October 2nd, 1913. United States Brewers Association Publishers, New York 1914

30. Aage Welblund & A.G. Hassø & Heilskov: Gamle Landevejskroer. I: Sund Sans. Mod tvangsstyre. For personlig frihed, 1939-40; Aage Welblund & Arthur G. Hassø: Gamle Landevejskroer. Fra København til Korsør, 1946, ss. 24-25

31. Sidsel Eriksen: Søster Silfverberg. Søndagsskolelærer. Afholdssagittator. Feminist. (Manuskript under udgivelse)

32. Pjecen blev trykt til minde om brygger J.C. Jacobsens søn Carl Christian Hilman Jacobsen. Max Henius: Danish Beer and Continental Beer Gardens. Illustrated lecture by Dr. Max Henius at the Annual Convention in Atlantic City, N.J. October 2nd, 1913. United States Brewers Association Publishers, New York 1914

33. Sidsel Eriksen: Smugkroer som protestform. Et bidrag til studiet af de danske lokalforbuds betydning for alkoholforbruget i Danmark. Alkoholpolitik. Tidsskrift för nordisk alkoholforskning, 6(1989): 3, 156-163.

ENGLISH SUMMARY

Sidsel Eriksen: The development of the Danish style of drinking (Skabelsen af den danske liberale drikkestil)

There has been frequent discussion around the question: Why did placing a high tax on distilled spirits in Denmark in 1917 change the alcohol culture, stop the consumption of distilled spirits, and effectively reduce the alcohol-related problems overnight? The question is especially interesting because the tax was not imposed for temperance reasons but for reasons related to a shortage of grain and fiscal needs connected to World War I.

There remains also the open question concerning why the Danes did not react to the economic restrictions which affected the availability of spirits by making home distilleries and by organizing the smuggling of spirits. The question can be asked: What conditions made the tax

possible?

This article presents the explanation that the promotion of beer in the decades prior to 1917 made Denmark into an active beer culture. Beer was considered a healthy substitute for distilled spirits. Even the majority in the temperance movements accepted and promoted the spread of a weak sort of beer. As a result, beer was legitimized as a relatively non-intoxicating beverage.

The promotion of beer made the tax on distilled spirits workable. And even if open discussion was lacking, the temperance issue played an important role in making the tax legislation on distilled spirits possible.

Key words:

Denmark, beer, beer culture, distilled spirits, tax, temperance movement

A longer, English version of this article will be published in *Contemporary Drug Problems*.